

Maria Biolik

Derywaty rzeczownikowe z podstawowym "-ć" w języku Ignacego Krasickiego

Prace Językoznawcze 6, 5-20

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

Maria Biolik
Olsztyn

Derywaty rzeczownikowe z podstawowym -ć- w języku Ignacego Krasickiego

Noun derivatives with a basic *ć* in the language of Ignacy Krasicki

The article describes noun derivatives created with suffixes: *-cie* < **t-bje*, *-ć* < **-tb*, *-eść* < **-estb*, *-ęć* < **-(e)tb*, *-oć* < **-otb*, *-ość* < **-ostb*, which appear in the language of Ignacy Krasicki, a Polish poet who lived in the 18th century.

W dobie staropolskiej derywaty rzeczownikowe były tworzone różnymi sufiksami. Wśród nich występowały formanty z podstawowym *ć*, takie jak: *-cie*, *-(e)ć*, *-ęć*, *-eść*, *-oć* i *-ość*¹. W słowotwórstwie współczesnego języka polskiego formanty zawierające spółgłoskę *-ć-* to: *-cia*, *-cie*, *-cio*, *-oć*, *-ość* z wariantami *-czość*, *-łość*, *-ność*². Celem tego opracowania jest wskazanie derywatów rzeczownikowych z podstawowym *-ć-* w języku Ignacego Krasickiego⁴ oraz próba odpowiedzi na pytanie, jakie przeobrażenia następowały w zasobie rzeczowników derywowanych formantami z podstawowym *-ć-* w części sufiksальной w ciągu dwu wieków, jakie minęły od przyjętej granicy doby staropolskiej oraz w XIX i XX w.

W analizowanych⁵ tekstach I. Krasickiego wystąpiły następujące sufiksy, zawierające podstawową spółgłoskę *-ć-*: *-cie* < **t-bje*, *-ć* < **-tb*, *-eść* < **-estb*, *-ęć* < **-(e)tb*, *-oć* < **-otb*, *-ość* < **-ostb*.

¹ *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Pod red. K. Kleszczowej. Katowice 1996, s. 75–102.

² Por. R. Grzegorzczkova, J. Puzynina: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979, s. 104–112.

³ Historycznie formanty z podstawowym *-ć-* wywodzą się z formantów psł. z podstawowym *-t-*, por. F. Sławski: *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. [W:] *Słownik prasłowiański*. Pod red. F. Sławskiego. T. II. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 35–60.

⁴ Artykuł jest próbą analizy słowotwórczej derywatów w języku osobniczym Ignacego Krasickiego, który przez prawie 30 lat był „księciem biskupem warmińskim” i mieszkał w Heilsbergu (dziś Lidzbark Warmiński), gdzie stworzył liczący się ośrodek życia kulturalnego.

⁵ Wyniki przedstawione w artykule mają charakter pilotażowy. Ekscerpcji dokonano w tekstach poetyckich: *Bajek i przypowieści* oraz *Bajek nowych*, w tekście przykłady oznaczono skrótem:

Formant *-cie*

Formant *-cie* z psł. *-tje*⁶ we współczesnym języku polskim tworzy odczasownikowe nazwy czynności i należy do sufiksów kategoriaalnych, ale nie jest sufiksem produktywnym (por. Jadacka H. 2001, 77). W dobie staropolskiej zapisało 74 derywaty transpozycyjne, derywowane sufiksem *-cie* od czasowników (DStpol. 75-79). Niewiele z nich wystąpiło w tekstach I. Krasickiego w znaczeniu utrwalonym już w staropolszczyźnie. Są to derywaty: **najęcie** (1): *Zbądz się wstydu, a język trzymaj od najęcia* (Satyry) – w stpol. 'umowa, układ o wydzierżawienie' od *nająć* (DStpol. 75); **otwarcie**: *Zasnął; gdy się obudził, za otwarciem powiek* (Satyry) – w stpol. 'odemknięcie czegoś zamkniętego' – od *otworzyć* (DStpol. 76); **ujście**: *Potoczne ujścia te są utraty zadatki* (Satyry) – 'odpływ np. wody' w stpol. 'ostatni odcinek rzeki...' od *ujść* (DStpol. 78); **życie** (13) – od *żyć* (DStpol. 77).

Rzeczownik **pojęcie** (3) rozszerzył swoje znaczenie. W staropolszczyźnie występował w znaczeniu 'wzięcie za żonę, poślubienie' (DStpol. 76), natomiast u I. Krasickiego tylko w znaczeniu: 'możliwość zrozumienia', 'to, że ktoś może coś pojąć', por.: *A rozpostarłszy bystre pojęcia granice* (Satyry); *Pamięć, bystrość, pojęcie są to dary nieba* (Satyry); *Musi być niezmiernie ciężka ta nauka, kiedy wygórowana nad naturalne pojęcie* (MDP). Bezokolicznik *pojąć* w znaczeniu 'zrozumieć' jest również używany przez I. Krasickiego, por. *Dwa lata strawiłem ja na tej próbie, a ledwo mi do tego przyszło, żem pojął formalitatem* (MDP); *Zrozumieli, jakem z nich poznał, iż przyplłynąłem od morza: ale tego pojąć nie mogli, gdym im nasz okręt opisywał i krainę daleką, z której przyszedłem* (MDP). Znaczenie rzeczownika *pojęcie* jako 'zrozumienie, poznanie, powzięcie wyobrażenia o czymś' znane było już w XVI w. (SP XVI w. XXVI, s. 235).

W *Słowniku polszczyzny XVI wieku* znalazły też poświadczenie takie derywaty, jak: **dożywocie** (5) – od *dożywać* 'kończyć żywot' (SP XVI w. V, 562), z alternacją *-a-* : *-o-*, utworzoną może pod wpływem rzeczownika *żywot*, por. *dożywać* (*doży-wa-l-i*) – *dożywocie*; *żywot* – *żywy*; **odkrycie** – 'wynalazek': *Nowe wiekom późniejszym gotują odkrycia* (Satyry); *Wiek nasz w wielu odkryciach dawniejsze przechodzi* (Satyry) od *odkryć* 'wynaleźć' i w znaczeniu 'jawnie, otwarcie': *Zrzućmy je, niech odkrycie głupstwo światem włada* (Satyry) od *odkryć* 'ujawnić' (SP XVI w. XX, 247); **podejście** (6) – 'oszukanie, podstęp,

(Bajki), por. I. Krasicki: *Bajki*. Oprac. Z. Goliński. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975. BN nr 220; satyr, por. *Satyry i listy*. Wstęp J. T. Pokrzywniak. Oprac. tekstów i komentarze Z. Goliński. Wrocław – Warszawa – Kraków 1999. BN nr 169, skrót: (Satyry) oraz *Monachomachii i Antymonachomachii*, skrót: (Monach.), (Antym.), jak też w powieści I. Krasickiego *Mikołaja Doświadczynskiego przypadku*, por. Ignacy Krasicki: *Mikołaja Doświadczynskiego przypadku*. Oprac. M. Klimowicz. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975. BN nr 41, skrót: (MDP).

⁶ Formacje prasłowiańskie derywowane tym sufiksem omawia M. Wojtyła-Świerżowska: *Prasłowiańskie abstractum sufiksalne nomina actionis*. Warszawa 2003.

zdradliwe postępowanie wobec kogoś' (SP XVI w. XXV, 426) od czasownika *podejść* (kogoś), por. *Nie pracą, lecz podejściem majątność pomnożył* (Satyry); *Piotr ocalał i chociaż podejścia nie szukał, Choć szedł drogą podściwych, filutów oszukał* (Satyry); **przedsięwzięcie** – 'przekonanie, rada' (R. 375), 'postanowienie, umyślenie' (Linde IV, 522), por. *Bylebyś czoło stracił, dojdiesz przedsięwzięcia* (Satyry), od niewystępującego w tekstach Krasickiego czas. *przedsięwziąć* 'stanowić co u siebie, umyślić' (Linde IV, 522); **ujęcie** – 'chwyt' od ująć 'uchwycić' (R. 523); **zakłęcie** – 'kłątwa, wyklęcie' (R. 610), od *zakląć* 'kłatwą obłożyć', por. *Co w zakłęciu wskrós serca słyszających przenika* (Satyry).

Oprócz przedstawionych wyżej rzeczowników derywowanych sufiksem *-cie*, znanych z epok wcześniejszych, u I. Krasickiego wystąpiły⁷ takie wyrazy, jak: **pożycie** w znaczeniu 'pozostawanie w związku małżeńskim', por. *Znikną wdzięki, a w dalszym natenczas pożyciu* (Satyry) – od *pożyć* 'przetrwąć, znieść' (R. 367); **uczucie** (3) 'czułość' od *uczuc* 'poczuć' (Linde VI, 96), por. *Gdzie uczucia dzielniejsze, wyrazy prawdziwsze* (Satyry); *Tak mówił prałat, a wyraz łagodny Miłe uczucie w słuchających sprawił* (Antym.); *insze czucia, rozmysły, sposoby, narzędzia* (Satyry); **użycie** (8) – od *użyć* 'używać jakiej rzecz' (Linde VI, 200), np.: *A chcąc się plennych darów podsyć użyciem* (Satyry); *A do zdatnego rzeczy stosując użycia* (Satyry) oraz 'żyć dobrze, kosztownie, dogadzać sobie, rozkosznie żyć' (Linde VI, 201), por. *Do użycia wzywa Rozkosz miła z pozoru, w istocie zdradliwa* (Satyry); *Przejdzie rozkosz, nastąpi sytość po użyciu* (Satyry); **wsparcie** (2) od czas. *wspierać* u I. Krasickiego jako 'pomoc w potrzebie', por. *Więc chcąc, by jeszcze większe znaleźć wsparcie, Wzywał na pomoc inne zgromadzenia* (Antym.) i 'podparcie czymś', por. *Już i bez twego wsparcia wiatrów się nie boję* (Bajki); **wyzucie** od *wyzuc* 'kogo z czego, ogołocić go, pozbawić czego' (Linde VI, 659), por. *I tak cierpiąc przykładne z dóbr świata wyzucie* (Bajki); **zaczęcie** od czas. *zacząć*, por. *Przy zaczęciu drogi Żądasz zdania mojego i wiernej przestrogi* (Satyry); **zbycie** od *zbyć* 'pozbyć się, stracić' (R. 636), por. *Mają dowcip na zbyciu w ten jarmark otwarty* (Satyry).

Czynnikami sprzyjającym powstawaniu nazw czynności na *-cie* były imiesłowy⁸, por. *zbycie* – *zbyć* – *zbyty*; *zaczęcie* – *zacząć* – *zaczęty*; *wyzucie* – *wyzuc* – *wyzuty*; *wsparcie* – *wspierać* – *wsparty*; *użycie* – *użyć* – *użyty* itd.

Formant -ć

Rzeczowniki z formantem *-ć* < psł. **-tŕ* występujące w staropolszczyźnie to formacje nieproduktywne i zleksykalizowane. Ich wydzielenie możliwe jest tylko

⁷ Ponieważ *Słownik polszczyzny XVI wieku* nie jest jeszcze kompletny, podobnie jak w przypadku prezentacji derywatów z sufiksem *-ość* i tu przedstawia się oddzielnie wyrazy wymagające dodatkowych badań.

⁸ Sposób tworzenia derywatów na *-cie* z psł. *-t-bje* w dobie prasłowiańskiej, por. M. Wojtyła-Świerżowska: *Prasłowiańskie...*, s. 32–44.

na podstawie rekonstrukcji form prasłowiańskich. Należy się zastanowić, czy w ogóle uzasadnione jest wydzielenie tych wyrazów jako podzielnych słowotwórczo, a jeżeli tak, to czy ich analiza słowotwórcza powinna nawiązywać do ich prasłowiańskiej genezy. W tekstach I. Krasickiego do tej grupy należy wyraz: **postać** (7) używany w znaczeniu 'kształt, wygląd, powierzchowność', por. *żeby zaś ująć samochwalstwu, odmienia kunsztownie postać swoją* (MDP); *Nim Diabła Bohomolec dał w swojej postaci* (Satyry); *Wy, którzy marne przybrawszy postaci* (Bajki); *Talar, zwierchnią postacią swoją okazały* (Bajki). Wyraz ten jest uważany za niemotywowany semantycznie (DStpol. 80). Może dla XVIII w. *postać*: 'to, że postoi', zachowa kształt w pozycji stojącej, od czas. *postać* 'stać jakiś czas'. Psł. **po-stabъ* 'staniecie, zatrzymanie się', **stabъ* 'położenie, stan', por. **po-stabъ* : **po-stati* 'zatrzymać się, stanąć, powstać, stać się' (SP II, 48).

Współcześnie niepodzielne słowotwórczo są też wyrazy **powieść** (8) – od *powiedzieć* w znaczeniu 'wieść, informacja, plotka', por. *Zaraz z nową powieścią do jejmości biegła* (Bajki); *Umilknieisz, a że płochą powieścią nie trudzisz* (Satyry) oraz 'opowieść, opowiadanie', por. *Wróćmy tymczasem do naszej powieści. Bajkę czy prawdę ci ganią, ci chwałą* (Antym.) (DStpol. 79); **przypowieść**: *Przydatek do bajek i przypowieści* (Bajki) i **wieść** (5) – od *wiedzieć* 'to, że się wie': *Pożyteczniejsze bawiły go dzieła; Gdy już wieść doszła, co wydrukowano, Ani go wtenczas ciekawość ujęła; Przeczytał wreszcie, co o nim pisano* (Antym.); *Zatrzymajmy się jeszcze z tą wieścią radosną* (Bajki); *Rozruch dzisiejszy smutne wieści głosi* (Monach.). Wyraz *powieść* z psł. **po-věstъ* 'oznajmienie, podanie do wiadomości; opowieść, opowiadanie' od czasownika **po-věděti* (SP II 48) i analogicznie **věstъ* 'powiadomienie' od *věděti* (SP II, 45; Wojtyła-Świerzowska M. 2003, 45–146). W znacznym stopniu zleksykalizowane są wyrazy **nienawiść**: *Stąd grzeczne oświadczenia, stąd pieśczone słowa, Stąd ostrożna nienawiść i podejścia sztuczne* (Satyry) – 'uczucie silnej wrogości' (DStpol. 79) od *nienawidzieć*, por. psł. *nenavistъ* od *nenaviděti* 'nie chcieć widzieć' (SP II, 48), **moc**: *Gdzie moc lub sztuka, tam jest sprawiedliwość* (Monach.), *Kiedy moc, podstęp świata teraz duszą* (Monach.) – 'siła', por. psł. **moktъ* od **mokti* (SP II, 45; Wojtyła-Świerzowska M. 2003, 138) czy wyraz **śmierć**: *Uszli śmierci; a wtenczas rzekł orzeł do sowy: „Gdybyś nie była ślepą, nie byłbym ja zdrowy”* (Bajki); *Kiedy więc, osądzony na śmierć, w jamie siedzi, Rzekł, gdy jedni żałują, a drudzy go cieszą* (Bajki); *Śmierć była na dnie, za nią w ścisłej parze Obfite stypy i anniwersarze* (Monach.); *„Ten śmierć kończy”*. *Rozśmieli się z wieśniackiej przytomni prostoty* (Satyry); *Rzekły wół: „Ja chleb daję, wprzężony do pługa, Cóż zyskam? Śmierć okrutną – istotna przysługa”* (Satyry), por. psł. *smrъtъ* (Wojtyła-Świerzowska M. 2003, 34).

Za niemotywowany uważa się także wyraz **korzyść** (7) 'to, że się korzysta', może od czasownika *korzyć* 'czynić uległym'⁹, por.: *Chłubi się jawna kradzież z korzyści zelżywych* (Satyry); *Lepsze małe, lecz pewne, wieśniackie korzyści* (Satyry).

Formant -eść

Do grupy tej należy wyraz: **boleść** (3), por.: *A choć nas boleść najsrożej dotyka, Cierpieć a milczeć – podział zakonnika* (Antym.); *Bajkę czy prawdę ci ganią, ci chwałą, Tym jest przyczyną śmiechu, tym boleści* (Antym.) – dziś 'to, że boli', 'uczucie, stan bólu', od czasownika *boleć*, por. psł. **bolestb* 'cierpienie fizyczne lub psychiczne' od **bolb* 'chory' i **bolēti* – inchoativum od **bolb* (SP I, 302–303).

Formant -ęć

Formant -ęć w języku I. Krasickiego jest rzadki¹⁰. Pojawia się tylko w wyrazie: **pieczęć** 'znak wypalony, wypieczony, piętno', pierwotnie **pieczać* (Br 407) od czasownika *piec* (DStpol. 80), por. *Berła, laski, infuły, klucze i pieczęci* (Satyry), a *pieczętować* to 'stawiać pieczęć'. W dobie staropolskiej był jeszcze poświadczony w leksemach: *bagnięć* oraz *charpęć, charpięć, karpęć, krawędź(ć)* i *łabędź(ć)* (DStpol. 80), a współcześnie już nie jest wydzielany¹¹.

Formant -oć

W dobie staropolskiej zarejestrowano 49 derywatów z sufiksem -oć (DStpol. 80–82). W języku I. Krasickiego derywaty tego typu należą do rzadkich. Są to wyrazy: **dobroć** (13 razy) – od *dobry*, **wilgoć** (3) – od *wilgi* 'mokry, wilgotny' (R. 556) i **luboć** – 'lubość', rdzeń *lub-* por. *lubo* 'miło, przyjemnie', *luby, luba* lub czasownika *lubić* 'podość się'. Sufiks -oć współcześnie nie jest sufiksem produktywnym. H. Jadacka w zasobach neologizmów polskich utworzonych po 1945 r. nie podaje żadnego przykładu (Jadacka H. 2001, 43). Wszystkie przedstawione derywaty to nazwy cech abstrakcyjnych. Należy zauważyć, że sufiks -oć, dość produktywny w dobie staropolskiej, został wyparty w okresie późniejszym przez sufiks -ość, por. np. *bliskoć, chydroć, czystość* itd. oraz derywaty *bliskość, chytrość, czystość*.

⁹ Rzeczownik *korzyść* w DStpol. 80 został zaliczony do grupy rzeczowników niemotywowanych. Wydaje się jednak, że jego związek z wyrazem *korzyć* jest dość jasny etymologicznie, por. pierwotnie *łup* 'kora z drzewa odarta' i *korzyć, korny, pokora* oraz *kara, karać* (Br 258).

¹⁰ W języku I. Krasickiego na -ęć kończą się jeszcze wyrazy: *niechęć* i *pamięć*. Wyraz *niechęć*, por. *Dawnych niechęci mgłę rozniosły wiatry* (Monach.) – od *niechać* 'zostawić, zaniechać, poniechać' (R 238), por. *chęć* : *chuć* 'chcieć' i przymiotniki *chętny, chutny* (Br 178). Wyraz *pamięć* mógł powstać od *pamiętać* w wyniku derywacji paradygmatycznej.

¹¹ Por. R. Grzegorzczkowska, J. Puzynina: *Słownictwo współczesnego języka polskiego*. Warszawa 1979, s. 104–112.

Formant *-ość*

Sufiks *-ość* < z psł. *-ostb*¹² był morfemem bardzo produktywnym we wszystkich okresach polszczyzny. Tworzono nim liczne derywaty w dobie staropolskiej (Kleszczowa K. 1998, 71) i średniopolskiej (Mróz-Ostrowska E. 1962, 303). Również współcześnie nadal powstaje wiele neologizmów na *-ość* (Satkiewicz H. 1969, 79–93) i liczba ich rośnie (Jadacka H. 2001, 42–77). Z perspektywy badawczej doby staropolskiej i obserwacji poczynionych dla wieku XVI interesujące wydają się pytania, dotyczące określenia, które z nich łączą twórczość księcia biskupa z epokami minionymi, a które są bliższe współczesności lub należą do neologizmów utworzonych w XVIII w.

Wśród rzeczowników¹³ derywowanych sufiksem *-ość* występują wyrazy odziedziczone z epok wcześniejszych, notowane w tym samym znaczeniu w dobie staropolskiej¹⁴, jak też derywaty nie notowane w *Słowniku staropolskim*, ale poświadczane w dawnej polszczyźnie¹⁵ oraz derywaty utworzone w okresie późniejszym.

Liczną grupę rzeczowników derywowanych sufiksem *-ość* stanowią wyrazy odziedziczone z doby staropolskiej. Wśród nich można wydzielić grupę 21 wyrazów użytych tylko jeden raz przez I. Krasickiego. Są to wyrazy używane przez poetę w znaczeniu utrwalonym w dobie staropolskiej: **głębokość** – stpol. i u I. Krasickiego jako nazwa miary od *głęboki* (DStpol. 96); **godność** – od *godny* w dobie stpol. i u I. Krasickiego w tym samym znaczeniu 'ważność, prawomocność' (DStpol. 84); **hardość** – od *hardy* (DStpol. 84); **jasność** – 'światło, blask' od *jasny* (DStpol. 84); **krnąbrność** – od *krnąbrny* (DStpol. 85); **krzepkość** – 'twardość, siła', 'zręczność, zwinność' od *krzepki* (DStpol. 85); **lubieżność** – w stpol. 'przyjemne doznanie', 'życzliwość' od *lubieżny* (DStpol. 85); **laskawość** – 'uprzejmość, życzliwość, łagodność' od *laskawy* (DStpol. 85); **nawałność** – w stpol. 'gwałtowna burza, głównie na morzu', 'gwałtowny napór, natarcie, nagły ruch' od *nawałny* (DStpol. 86); **nieprawość** – stpol. 'zły postępek, grzech' od *nieprawy* (DStpol. 86); **obfitość** – w stpol. 'wielka ilość, pełnia,

¹² Przypuszcza się, że formant ten powstał z połączenia dwu formantów: **-otb*, jak w *dobroć*, *wilgoć* oraz **-tb*, jak w pol. *śmierć*, *maść*: **-ot-tb* > **-ostb*, por. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1965, s. 208.

¹³ W utworach poetyckich – bajkach i przypowieściach, poematach *Monachomachia* i *Antymonachomachia* oraz w satyrach użył I. Krasicki 415 rzeczowników z sufiksem *-ość*, w tym 273 w formie mianownika i 142 w formach przypadków zależnych. Na 415 użyć przypada 148 różnych rzeczowników derywowanych tym sufiksem, to nie jest dużo wobec ponad 500 formacji odnotowanych w *Słowniku staropolskim* (DStpol. 1996, 82).

¹⁴ Do tej grupy zalicza się derywaty poświadczane w pracy *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Pod red. K. Kleszczowej. Katowice 1966. Praca zawiera materiał ekscerpowany ze *Słownika staropolskiego* wydawanego pod redakcją Stanisława Urbańczyka.

¹⁵ S. Reczek: *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968 oraz *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. I–XXVIII. Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–2000.

nadmiar', 'dostatek, bogactwo', 'żyźność, urodzajność', 'tłustość, otyłość' od *obfity* (DStpol. 88); **pewność** – 'przekonanie o prawdziwości kogoś lub czegoś, ufność' od *pewny* (DStpol. 88); **próżność** – w stpol. 'marność, nicość, wartość pozorna', także 'zło moralne, fałsz, zakłamanie' od *próżny* (DStpol. 89); **przykładność** – w stpol. 'wykład umoralniający' od *przykładowy* (DStpol. 90); **różność** – od *różny*, stpol. 'rozróżnienie, uwydatnienie odmienności' (DStpol. 90); **siłność** – 'siła, moc' od *silny* (DStpol. 91); **subtelność** – 'delikatność, wrażliwość' od *subtelny* (DStpol. 91); **światłość** – 'blask', od *światły* 'jasny, czysty' (R. 497), (DStpol. 92); **świętość** – 'pełnia wszelkiej doskonałości, mocy i chwały, będąca atrybutem Boga', 'stan niezwykłej cnotliwości', 'cześć, szacunek, honor' od *święty* (DStpol. 92); **uczciwość** – 'szacunek, poważanie, oznaki szacunku' od *uczciwy* (DStpol. 93); **wielebność** – 'cechy wzbudzające szacunek, dostojeństwo' od *wielebny* (DStpol. 93).

I. Krasicki niektórych rzeczowników z sufiksem *-ość*, odziedziczonych z doby staropolskiej, używał częściej. Przedstawionych poniżej rzeczowników użył po dwa razy:

bystrość – od *bystry* 'odznaczający się żywością myślenia, wnikliwy, zdolny, rozumny, inteligentny' (DStpol. 83); **gnuśność** – 'lenistwo, opieszałość' od *gnuśny* (DStpol. 84); **łagodność** – 'przychyłość, łaskawość, uprzejmość' od *łagodny* (DStpol. 85); **marność** – 'próżność, pustota, tania uciecha' (R. 199) od *marny* (DStpol. 98); **nieśmiertelność** – 'niepodleganie śmierci, nieumieranie' od *nieśmiertelny* (DStpol. 87); **opatrność** – 'dbałość, opieka' (DStpol. 88), u I. Krasickiego 'opieka boska', por. „*Bierz tę zdobycz – rzekł Jowisz – i nie sądź z pozoru! Karze czasem Opatrność, gdy przyczynia zbioru*“ (Bajki); *Znalazł skarb człek bogaty, widział to ubogi; Gdy więc bluźni Opatrność, skarży się na bogi, Rzekł mu Jowisz* (Bajki) od *opatrny* 'ogledny, ostrożny, roztropny, przezorny, przewidujący, zapobiegliwy' (R. 296–297); **przykrość** – 'niemiły fakt, trudności', 'nieprzyjemne uczucie' od *przykry* (DStpol. 90); **sprawiedliwość** – 'boskie prawo moralne, boska nauka moralności', 'postępowanie zgodne z ogólnie przyjętymi prawami moralnymi', 'słuszny, bezstronny sąd, wyrok' od *sprawiedliwy* (DStpol. 91); **sprośność** – stpol. 'nieprzyzwoitość, bezwstyd' od *sprośny* (DStpol. 91); **starość** – tu w znaczeniu jednostki miary 'kres życia, kiedy się jest starym, wiek podeszły' od *stary* (DStpol. 97); **sytość** – w stpol. 'stan braku głodu i pragnienia' od *syty* (DStpol. 92); **trzeźwość** – 'wstrzemięźliwość, umiar w picciu napojów alkoholowych', od *trzeźwy* (DStpol. 92).

Aż 26 derywatów odziedziczonych z doby staropolskiej I. Krasicki użył z większym upodobaniem, częściej niż dwa razy¹⁶. Oto one: **chytrość** (3) – 'podstępność, przebiegłość' od *chytry* (DStpol. 83); **ciemność** (4) – 'stan, kiedy jest ciemno, brak światła, noc' od *ciemny* 'pozbawiony światła, niedostatecznie

¹⁶ Liczbę użyć derywatu w tekstach I. Krasickiego przytacza się w nawiasie po derywacie.

oświetlony' oraz 'ciemnota, nieuctwo, zacofanie' tu od *ciemny* 'zacofany' (DStpol. 83); **cierpliwość** (4); – od *cierpliwy* (DStpol. 83); **litość** (6): – 'miłosierdzie, zmiłowanie, współczucie, wyrozumiałość' od *lity* 'litościwy, litujący się' (DStpol. 85); **mądrość** (17) – 'rozum, wiedza, rozsądek, doświadczenie, uczoność, przezorność, umiejętność' oraz 'zmyślność, chytryść, przebiegłość' od *mądry* (DStpol. 85) u I. Krasickiego też *skarbnica mądrości* 'książki, biblioteka': *Lecz z tych skarbnic mądrości nieprzerachowanych* (Satyry); **miłość** (12) – w jęz. stpol. 'gorące przywiązanie, gorąca sympatia' oraz 'miłosierdzie, łaska, łaskawość, przychylność' od *miły* (DStpol. 86) też jako nazwa czynności 'silne upodobanie w kimś' (DStpol. 95) u I. Krasickiego najczęściej jako 'gorące przywiązanie, sympatia'; **młodość** (3) – jako jednostka miary 'młody wiek, wczesne lata życia' od *młody* (DStpol. 97); **niewdzięczność** (4) – 'brak wdzięczności; brak życzliwości, niechęć' od *niewdzięczny* (DStpol. 87); **niewinność** (5) – 'brak winy', też 'bezgrzeszność' od *niewinny* (DStpol. 88); **nowość** (3) – w jęz. stpol. 'nowy stan, odnowa, odnowienie' od *nowy* (DStpol. 88); **ostrożność** (4) – w jęz. stpol. 'przezorność, roztropność' od *ostrożny* 'przebiegły, sprytny' (DStpol. 88); **piękność** (3) – 'bycie pięknym' od *piękny* (DStpol. 88); **pilność** (3) – w jęz. stpol. 'gorliwość, troskliwość, dokładność' od *pilny* (DStpol. 89); **płochosć** (5) – 'swawolne zachowanie się, skłonność do rozwiązłości' od *płochy* (DStpol. 95); **powinność** (4) – 'obowiązek, konieczność' od *powinien* (DStpol. 89); **radość** (12) – 'uczucie zadowolenia, szczęścia, nastrój wesołości' od *rad* (DStpol. 90); **roztropność** (5) – 'rozważa, rozsądek, przezorność' od *roztropny* (DStpol. 90); **skromność** (5) – 'brak zarozumiałości, pokora, uległość' od *skromny* (DStpol. 91); **szczęśliwość** (4) – 'stan, uczucie wielkiego zadowolenia, radości' od *szczęśliwy* (DStpol. 92); **śmiałość** (6.) – 'pewność siebie, odwaga, męstwo', 'zuchwałość, bezczelność' od *śmiały* (DStpol. 92); **wdzięczność** (7) – 'życzliwość, przychylność' od *wdzięczny* (DStpol. 93), w stpol. też jako nazwa czynności 'okazywanie życzliwości' (DStpol. 96); **wiadomoś** (3) – w dobie stpol. jako nazwa czynności 'wiedza o czymś, znajomość czegoś', 'zdolność zdawania sobie sprawy z czegoś' od *wiadomy* (DStpol. 96), por. u Krasickiego: *Tam czerpając u źródła, w wiadomość bogaci* (Satyry); **wielkoś** (3) – 'doniosłość, ważność' od *wielki* (DStpol. 96); **wiernoś** (4) – 'dotrzymywanie przyrzeczeń', od *wierny* (DStpol. 93); **wolnoś** (5) – 'niezależność' od *wolny* (DStpol. 94); **złoś** (30) – od *zły* (DStpol. 94).

Część derywatów używanych przez I. Krasickiego powstała w dobie średniopolskiej. Derywaty te nie znajdują poświadczenia w *Słowniku staropolskim*, a notowane są w słownikach dawnej polszczyzny w tym samym znaczeniu, w jakim używał ich Ignacy Krasicki. Podobnie jak w grupie derywatów podanych powyżej i tu występują derywaty rzadkie, użyte tylko jeden raz. Tych derywatów jest najwięcej, por.: **baczoś** – 'uwaga' (R. 12) od *baczny* 'uważny, uważający' (SWil. 43), por. *Rzekłbym: świecie, miej baczoś na każdą przysadę!* (Satyry) –

'mieć baczenie na co', czyli 'zwracać na co uwagę, mieć na co wzgląd'; **bezbożność** – od *bezbożny* (SP XVI w. II, 57, Linde I, 75); **chciwość** – od *chciwy* (R. 39); **czczość** – w XVI w. *tszczość* i *czczość* (SP XVI w. IV, 115) 'pustka' od *czczy* 'bezcelowy beztreściowy, nic nie znaczący' (Linde I, 558), por. *Rzekł mu czciciel: „Znam czczość waszę; Czym jesteście, dociekam; A niech tylko poczekam, Zbyt zuchwali tułacze, Czym jesteście, obaczę“* (Bajki), w słowniku Doroszewskiego (SJP. Dor.) jako przestarzałe w znaczeniu 'pustka'; **dobroczynność** – 'czynienie dobra' (SP XVI w. V, 106; Linde I, 446) od *dobroczynny*, por. *Chwaliła owca wilka, że był dobroczynny* (Bajki), 'czyniący dobrze, życzliwy'; **duszność** – 'uczucie braku tchu' (SP XVI w. VI, 207, też Linde I, 562) od *duszny*, por. *Dla ciebie znośna duszność i ból głowy* (Monach.); **jawność** – 'światło dzienne, otwartość, jasność' (R. 138), od *jawny* 'jasny, otwarty' (R. 138), por. *Śmieją prawdzie uwłoczyć i na jawność szczekać* (Satyry); **jednostajność** – 'niezmiennność' od *jednostajny* (SP XVI w. IX, 406; Linde II, 259); **jedność** – 'ściśle złączenie w jedno' (Linde II 259), czyli 'bycie jednym' od liczebnika *jeden* (SP XVI w. IX, 408–413), por. *Nic to jedności serdecznej nie szkodzi*: (Antym.); **lepszość** – 'dobroć' (Linde II, 622), por. *dobry* – *lepszy* (SP XVI w. XII, 152), por. *Chcesz, abym lepszość naszą dowodził szczególnie?* (Satyry); **łatwość** – też w XVI w. *łatwość* od *łatwy* (SP XVI w., XII 526; Linde II, 603); **miałkość** – 'płytkość, powierzchowność' (R. 204) od *miałki* 'płytki' (R. 203), por. *Depce miałkość uprzedzeń, a dając, co nie ma*, (Satyry); **mierność** – 'proporcja, umiar, umiarkowanie' (R. 207) od *mierny*, też *miarny* 'umiarkowany, powściągliwy' (R. 207), por. *Lepsza jest mierność niż zbytne dostatki* (Bajki); **możność** – 'moc, potęga' od *możny* 'mocny, potężny' (R. 216), por. *Dam, na jaką się może zdobyć moja możność* (Satyry)¹⁷; **namiętność** – od *namiętny* (SP XVI w. XVI, 19; Linde III, 255); **niebaczność** – 'nieostrożność, nieuwaga' (R. 238) od *niebaczny*, por. *Patrz, jak przez niebaczność źłem sobie poradził, Gdybym nie śpiewał, o brzeg bym nie zawadził* (Bajki); **niepocziwość** – w XVI w. *niepocziwość*, *niepocziwość* 'postępowanie niewłaściwe, niezgodne z dobrymi obyczajami, niecnotliwość' (SP XVI w. XVII, 490), por. *pocziwość* 'cześć, godność, honor, dostojność, hołd' od *pocziwy* (R 331); **niewstrzymaność** – od *niewstrzymały* (SP XVI w. XVIII, 276), por. *wstrzymaność* 'wstrzemięźliwość, powściągliwość' (R. 569), por. *Potępiają bydłeta niewstrzymaność naszą* (Satyry); **niezbożność** – 'bezbożność' (R. 255) od *niezbożny* 'bezbożny, niepobożny' (R 255), por. *Srogim niezbożność krepował łańcuchem* (Antym.); **niezmierność** – od *niezmierny* 'taki, którego nie można zmierzyć' (SP XVI w., XVIII 341); **podległość** – 'znajdowanie się pod czyjąś zwierzchnością' (SP XVI w. XXV, 455),

¹⁷ Por. *wielmożność* od *wielmożny* 'okazały, wspaniały' i *wielmoństwo*, *wielmożństwo*, *wielmoństwo* 'chwała, majestat, wielkość, wspaniałość, wzniosłość, wielmożność' oraz *wielmi* 'bardzo, wielce' (R. 552).

od *podległy* 'leżący w dole, niżej' (R. 334), por. *Rozum, co zna podległość – może to niegrzecznie* (Satyry); **przyjemność** – 'powab, wdzięk; bycie miłym, miłe wzięcie się' (R. 394) od *przyjemny*, też *przyjemno* 'przyjemnie, miło' (R. 394), por. *Miła w kunsztownym żarcie wyrazów przyjemność* (Satyry); **szczegółność** – 'pojedynczość, samotność' (R. 483) od *szczególny* 'pojedynczy, sam jeden, samotny', por. *Każdego w szczególności, wszystkich chwałę wspołem* (Satyry); **szczerłość** – 'autentyczność, czystość, prawdziwość' (R. 483) od *szczerzy*, por. *Na złe szczerłość wychodzi, prawda w oczy kole* (Satyry); **zakonność** – 'prawomyślność, prawowierność' (R. 611), *zakonny* 'lojalny, prawny', por. *Gdy kładł zakonność w równej szali z wiarą* (Antym.); **zapalczliwość** – 'namiętność, ognistość' (R. 617) od *zapalczywy* 'gorący, żarliwy', por. *A zwykłą gnębiąc złość zapalczliwością* (Antym.); **zwierzchność** – 'władza' (R. 664), od *zwierzchni* 'górnny' (R. 663), por. *Zwierzchność bez poważenia, prawo w poniewierce* (Satyry).

Obok wyrazów użytych tylko raz występują rzeczowniki użyte przez I. Krasickiego dwa razy: **biegłość** – 'doskonała znajomość rzeczy, umiejętność' od *biegły* (SP XVI w. II, 128); **czerstwość** – 'krzepkość, dziarskość' od *czerstwy* 'zdrowy, krzepki, mocny', 'dzielność, siła' (R. 54); **dolegliwość** – 'przykrość' od *dolegliwy* (R. 70); **okoliczność** – 'okolica; ogródki, omawianie' (R. 291–292) od *okoliczny*, por. *okolicznie* 'wokół, dookoła' (R. 291 u I. Krasickiego w znaczeniu 'uwarunkowania': *Nakaze okoliczność, zdradzi i okradnie* (Satyry); *Okoliczność złego jest gatunku* (Monach.); **niestrawność** – 'zaburzenia w trawieniu' (SP XVI w. XXVIII, 89), od *niestrawny*; **sposobność** – 'dogodność' (R. 462), od *sposobny*, por. *Gdy wydziera sposobność, aby zdatną była* (Satyry); *Mając porę, ochotę i sposobność zdolną* (Satyry); **ułomność** – 'kruchłość, słabość' (R. 526), od *ułomny* 'kruchy' u Krasickiego w znaczeniu 'niedoskonałość': *Co zna ludzką ułomność, w zdaniach nie wymyśla* (Satyry); *Dobrze to jest, iż cudzą ułomność przebaczem* (Bajki); **wziętość** – 'poważanie, szacunek' (R. 597) od *wzięty* 'ceniony, lubiany', por. *Stąd wziętość, a jak niegdyś płaszcz i gęsta broda* (Satyry); *Wziętość* (Satyry).

Więcej niż dwa razy użył I. Krasicki 11 derywatów poświadczonych w polszczyźnie XVI w. w tym samym znaczeniu: **ciekawość** (5) – 'zaciekawienie' od *ciekawy* (SP XVI w. III, 445); **czułość** (3) – 'wrażliwość' od *czuły* 'wrażliwy' (SP XVI w. IV, 264); **doskonałość** (5) – od *doskonały* (SP XVI w. V, 406–409); **dzielność** (8) – 'czyn bohaterski, wyczyn' (R. 86) od *dzielny*; **grzeczność** (3) – 'stosowność, zaleta' (R. 121) od *grzeczny*; **istność** (7) – 'istota, natura' (R. 133) od *istny*, też w dawnej polszczyźnie *jistny* 'główny, podstawowy, zasadniczy; zgodny z rzeczywistością, rzeczywisty, realny' (R. 133), por. *Człowiek w ścisłym obrębie nadanej istności* (Satyry); *Każdemu nadał istność, dał istnościom dary* (Satyry); *Poznaje przyszłą istność, czuje, czego godna* (Satyry); **majątność** (9) – 'bogactwo, majątek' (SP XVI w. XIII, 42) od *majątny* 'bogaty' (Linde III, 25); **pobożność** (4) – 'bycie pobożnym, życie zgodne z nakazami bożymi' (SP XVI w.

XXV, 114), por. *A jeśli gdzie się cnota i pobożność mieści* (Satyry); *Grunt wszystkiego podściwość, pobożność i z cnotą*. (Satyry); *Tacy byli, mniemaną pobożnością hardzi* (Satyry); *Uchowaj, Panie Boże, takiej pobożności* (Bajki) od *pobożny*. Wyraz *pobożny* jest potwierdzony w tekstach I. Krasickiego: *Już chciał ukarać, lecz jako pobożny Wypić za karę, co było, przymusił* (Monach.); *Nie osiedziłaś się na twym pulpicie, Złość cię zrzuciła, ale złość pobożna* (Antym.); *Gospodarz z dziećmi dobrodzieja wita, Kończy się kuflem pobożna wizyta* (Monach.); *Czyż to w poecie marzyło się głowie, Ma tych obrazać, co mądrzy, pobożni?* (Antym.), por. też *pobożnie*, por. *A gromiąc w innych grzechy nieostrożnie, Z cicha kaleczy, zabija pobożnie* (Monach.); *Wszystko to było powiedziane różnie: Żwawo, dokładnie, zwięźle i pobożnie* (Antym.); **podłość** (4) – 'brak wartości lub niska wartość czegoś' (SP XVI w., XXV, 459), 'nieszlachetność' (Linde IV, 224) od *podły*, por. *Czoło bezwstydnę, podłość, w niecnocie odwaga* (Satyry); *Nie włożyła go cnota – fałsz, podłość, intryga* (Satyry); **podściwość** (5) – por. *poczciwość, poćciwość*, 'cześć, godność, honor, dostojność, hołd' od *poczciwy* (R 331); **uprzejmość** (4) – 'otwartość, szczerłość' (R 531) od *uprzejmy*; **wielmożność** (3) – 'moc, potęga, siła' (R. 552) od *wielmożny*, por. *Odrzuca czczą wielmożność, a gdy z chłostą czeka* (Satyry). Wyrazu *wielmożność* używa też I. Krasicki jako nazwy działacza (nomina agentis) 'ten, kto jest wielmożny', por. *Jak zechce, przyjdzie i do jaśnie wielmożności* (Satyry); *Ten kształci oświecone jasne wielmożności* (Satyry); **zuchwałość** (6) – wcześniej *zufalność* 'bezczelność, zuchwalstwo, zuchwałość' (R 662), por. *Godzien byś za zuchwałość, porównany z bydłem, Został straszbydłem* (Bajki); *Mieszać fałsz z zuchwałością w tryumfach miłosnych* (Satyry) od *zuchwały* wcześniej *zufały* 'bezczelny, pyszałkowaty' (R. 662); **żarliwość** (9) – 'gniew, wściekłość' (R 671), por. *Ojciec Regalat pałał żarliwością* (Antym.); *Rzekł – sprawiedliwa żarliwość mnie wzrusza* (Monach.) od przymiotnika *żarliwy* 'burzliwy, wzburzony, kotłujący się, wrzący' (R. 671), używanego przez I. Krasickiego: *Wojciech, mędrzec ponury, łapie młodzież żywą, A najeżony miną poważnie żarliwą* (Satyry).

Część derywatów z sufiksem *-ość* nie znajduje potwierdzenia w dawnej polszczyźnie, a jest notowana dopiero w słowniku Lindego¹⁸ lub w słownikach późniejszych, ale niektóre z nich mogły istnieć w XVI i XVII w.¹⁹ Znaczenie tych derywatów jest najczęściej zgodne z tym, które znamy współcześnie. Tylko jeden raz użył I. Krasicki derywatów: **dotkliwość**: *Zbyt letko cudzą dotkliwość tłumacz!* (Antym.) – od *dotkliwy* 1) 'namacalny, dotykalny'; 2) 'wzruszający' (R. 74; Linde I, 512); **fatalność**: *Jakaż fatalność z gruntu cię odmienia?* (Monach.)

¹⁸ S. B. Linde: *Słownik języka polskiego*. T. I–VI. Lwów 1854–1860.

¹⁹ Jak wspomniano w przyp. 7, *Słownik polszczyzny XVI wieku* jest jeszcze niekompletny, tom 28 kończy się na hasło: *potykanie*, a *Słownik języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*. T. I. Kraków 1999, z. IV Kraków 2001 zawiera materiały do hasła: *Asper*.

– 'los przykry, nieuchronny' (Linde I, 646), od *fatalny*; **oszczędność**: – 'nierozrzutność' (Linde III, 617) od *oszczędny*; **pomyślność** *Zbytnie słońca upały – pomyślność gdy wielka* (Bajki) – od *pomyślny* 'zgodny z myślą' (Linde IV, 332); **posepność**: *Gwiazdy, co nocną posepność weselą* (Monach.) – 'pochmurność, ponurość' (Linde IV, 370) od używanego przez I. Krasickiego wyrazu *posepny*; *Mróz rolę ścisnął, śnieg osiadł na grzędzie. Zima posepna przyszła po jesieni* (Monach.); **poufalość** – 'ufność, zaufanie' od *poufały* (Linde IV, 415), por. *godna wdzięczności tak przykładowa, tak zdatna poufalość* (MDP); **pożądliwość** – 'pragnienie czego, życzenie' (Linde IV, 438), od *pożądliwy* 'pożądany, upragniony' (R. 366); **prawość**: *Czyniąc wykret dowodem, a prawość matactwem* (Satyry), od *prawy* (Linde IV, 464); **przychylność** – od *przychylny* (Linde IV, 624); **rażność** – od *rażny* 'żwawy, rześki' (Linde V, 33); **rześkość** – por. *rzeskość* 'dziarskość' i *rzeski* (Linde V, 194). U I. Krasickiego od przymiotnika *rzeski*, por. *Iż choć wspaniały, Chociaż rzeski, ozdobny, Choć do skoków sposobny, Chociaż stąd bywa powszechnie chwalonym, Przecież się mniemał być upośledzonym* (Bajki); **rzetelność** – od *rzetelny* 'prawy' (Linde V, 195); **sędziwość**: *Pięknież to, gdy na tronie sędziwość się mieści* (Satyry) – 'wiek podeszły', u Lindego tylko przymiotnik *sędziwy* (Linde V, 236); **skrzętność** – (Linde V, 301) od *skrzętny* 'oszczędny, skąpy' (R. 451); **starożytność** – (Linde V, 442), od *starożytny* 'dawny' (R. 470); **szpetność** – 'brzydkość' (Linde V, 607) od *szpetny*; **świętobliwość** – od *świętobliwy* (Linde V, 516); **trwożliwość**: *Kogo trwożliwość podłącza nie szpeci* (Antym.) – 'trwoźna troskliwość' (Linde V, 718) od używanego przez I. Krasickiego wyrazu *trwożliwy*: *A gdy się ku nim Gaudenty przybliża, Uciekła rzesza trwożliwa i chyża* (Antym.); **usilność**: *Nieobjęty żądaniem, tłumiący usilność* (Satyry) – 'uczynek z natężeniem sił' (Linde VI/1, 173) od *usilny*, por. w tekstach I. Krasickiego: *Mimo usilne z obu stron solicytacje nie uwieźliśmy naszego słowa* (MDP), też przysłówk *usilnie*: *Marcin, co czuł pilnie, Krząta się, chce, jak może, dogodzić usilnie* (Satyry); **większość** – 'znaczniejsza wielkość, przewaga' (Linde VI/1, 291) od *większy*; **wnętrznność**: *Z wnętrznności się człowieczych ku sługom wyzuli* (Satyry) – 'wszystko co się wewnątrz znajduje', od *wnętrzny* (Linde VI/1, 364), tu w znaczeniu 'dobrych cech człowieka'; **wyższość**: *Szuka celu, choć widzi wyższość nad jej silność* (Satyry) – od *wyższy* 'ważniejszy', u Lindego *wyższość* i *najwyższość* (Linde VI/1 659); **zawziętość** – od *zawzięty* (Linde VI/2, 957); **zażyłość**: *Zażyłości poufałej Nie najdłuższe było trwanie* (Bajki) (Linde VI/2, 964), od *zażyły*; **zelżywość**: *Kiedy potrzeba znieść z siebie zelżywość* (Antym.) – od *zelżywy* (Linde VI/2, 1018), por. *zelża* 'obelga, zniewaga' (R. 641); **żałość** – (Linde VI/2, 808), od *żał*, por. *żel* 'smutek, żałość' (R. 673); **żywość**: *Miód dobrym myślom żywości udziela* (Monach.) – od *żywy* 'rześki' (Linde VI/2, 1213).

Dwa razy użył I. Krasicki tylko trzech derywatów niepoświadczonych w dawnej polszczyźnie: **przyszłość** – 'czas następujący' (Linde IV, 694) od

przyszły; **rozwiązłość** od *rozwiązły*: *Ale gdy się w rozwiązłość z czasem przemieniła* (Bajki); *Skora do rozwiązłości, do cnoty leniwa* (Satyry); **zdatność** – 'przydatność' od *zdatny* (Linde VI/2, 984).

Częściej używał I. Krasicki takich derywatów, jak: **nudność** (4) w znaczeniu 'serca boleść, ckliwość' (Linde III, 364), por. *Ustały i nudności, ustał i ból głowy* (Satyry); *A z nim odmiana rzeczy, lekarstwem nudności* (Satyry); *Nastąpi umartwienie, nudność i frasunek* (Satyry); *Oto profit: nudności i guzy, i plastry* (Satyry) od używanego przez I. Krasickiego wyrazu *nudny*: *Stąd fałsze modnym tonem, stąd bluźnierstwa grzeczne, Stąd owe nudne muzy, a niezmiernie płodne* (Satyry); *Rzecz w opisie trudna, Rzecz z jednej strony wdzięczna, z drugiej strony nudna* (Satyry); **potomność** (3): *Niechaj najdalsza potomność pamięta* (Monach.); *Niechże sądzi potomność, a ja pióro kruszę* (Satyry) – 'potomny czas' (Linde IV, 406) od *potomny*; **skwapliwość** od *skwapliwy* (Linde V, 307): *Porwał się z miejsca. Za nim z skwapliwością* (Antym.); *te z niesłychaną skwapliwością zaraz opowiadano matce mojej* (MDP); *Gdym się ku temu miejscu z jak największą skwapliwością zbliżał* (MDP); *Podniósł mnie z skwapliwością i mówić począł łagodnie, jakem mógł z miny i gestów miarkować, ale językiem wcale mi niewiadomym* (MDP). Przymiotnika *skwapliwy* brak w analizowanych tekstach I. Krasickiego. W dawnej polszczyźnie jest notowany wyraz *skwapny* 'pochopny, śpieszny, skłonny, skory' (R. 453); **ślabość** (3): *Przyszła ślabość, aż mędrzec, co firmament mierzył, Nie tylko w Pana Boga – i w upiory wierzył* (Bajki) – od *ślaby* (Linde V, 309); **troskliwość** (3) (Linde V, 710) od *troskliwy* 'frasobliwy, trapiący', 'stroskany, zmartwiony' (R. 509); **wspaniałość** (11) – od *wspaniały* (Linde V, 420); **wstrzemięźliwość** (7) – 'wstrzymanie się od popędu, przesady, zbytku; powściągliwość' (Linde V, 431), od *wstrzemięźliwy*; **wytworność** (4) – od *wytworny* (Linde V 638); **zacność** (3): *Choć w zacność, mądrość każdy z was zamożny* (Monach.) – 'czcigodność' (Linde VI/2, 729) od *zacny* 'czcigodny', por. u I. Krasickiego: *I każąc się bić lalkom, głupiego gdy bawił, Wszystkim jego następcom kunszt zacny objawił* (Satyry); **zajadłość** (3): *Równa zajadłość w Augustyna synach* (Monach.); *W oczach skra zajadłości błyszczą się i żarzy*, (Satyry) – 'wściekła zawziętość' (Linde VI/2, 768) od *zajadły*, por. u I. Krasickiego: *Tak duch zajadłej Jędzy popędliwy Wskroś umysł złością zdjęty opanował* (Antym.); **zazdrość** (9) – 'zazdroszczenie' (Linde VI/2, 958) od *zazdra* 'zazdrość' (Br 646), w stpol. *zazrość* 'nienawiść, zawiść, zazdrość' (R. 633), por. też *zazdrosny*, stpol. *zazdrościw, zazdrościwy, zazdrośliwy* 'zazdrosny, zawistny' (R. 632); **zdrożność** (5) – 'sprawa zdrożna, niedorzeczna; niedorzeczność, błędność' (Linde VI/2, 994), od *zdrożny*, por. z *drogi* 'niedorzecznie, od rzeczy' (R. 638); **zjadłość** (4) – 'zajadłość, zawziętość' (Linde VI/2, 1067) od *zjadły* 'wściekły, zajadły, zjadliwy, zażarty' (R. 647).

Derywaty rzeczownikowe utworzone sufiksem *-ość* były bardziej ekonomiczne, krótsze od konstrukcji zawierających zwykłe przymiotniki, tym bardziej

że jako nazwy cech abstrakcyjnych były z nimi tożsame pod względem znaczeniowym, np. *zazdrość* – *bycie zazdrosnym*. Wszystkie przedstawione wyrazy z sufiksem *-ość* są przejrzyste słowotwórczo, derywowane najczęściej od podstaw przymiotnikowych. Zdarza się, że podstawą rzeczowników są przymiotniki w stopniu wyższym, np. *lepszność* od *lepsz*, *wyższność* od *wyższ*, *większność* od *większ*. Linde notuje też rzeczowniki *najlepszność*, *największność*, *najwyższność* (Linde I, 622; III, 240) derywowane od przymiotników w stopniu najwyższym, niepoświadczone u I. Krasickiego. Kilka derywatów tworzy pary o znaczeniu przeciwstawnym: *podściwość* – *niepodściwość*, w tekstach I. Krasickiego jest poświadczony tylko przymiotnik *podściwy*, brak przymiotnika *niepodściwy*. Może więc podstawą rzeczownika *niepodściwość* był rzeczownik *podściwość*. Inne derywaty to: *bacznność* – *niebacznność*, *prawność* – *nieprawność*, *wdzięczność* – *niewdzięczność*, przy czym przymiotniki *baczn*, *niebaczn*, *prawy*, *nieprawy*, *wdzięczny*, *niewdzięczny* znajdują poświadczenia w języku I. Krasickiego. Derywaty, takie jak: *nawałność*, *przykładność*, *silność*, *gnuśność*, *sprośność*, *szczegółność*, *zakonność*, *wziętość*, *istność*, *lepszność*, *niewstrzymałość*, *zelżywość*, *zjadłość* współcześnie są już przestarzałe, a *wiadomoś*, *miałkoś*, *możnoś*, *ułamnoś*, *dobroczynnoś*, *dotkliwoś*, *dusznoś*, *nudnoś*, występują dziś w innym znaczeniu.

Większość derywatów z suf. *-ość*, używanych w tekstach księcia biskupa, była znana w dobie staropolskiej i średniopolskiej. Niektóre nie znalazły wcześniejszych poświadczeń, ale trudno jest jednoznacznie stwierdzić, bez dalszych gruntownych badań leksykograficznych, czy były to neologizmy charakterystyczne dla języka I. Krasickiego i XVIII w., czy też wyrazy utworzone wcześnie. Takie derywaty, jak: *niepodściwoś*, *niestrawnoś*, *niewstrzymałość*, *niezmiernoś*, *sędziwoś*, nie są notowane również w słowniku Lindego.

Oprócz bardzo produktywnych derywatów z sufiksem *-ość* pozostałe formanty z podstawowym *-ć* są nieproduktywne, a derywaty nimi tworzone istniały w epokach wcześniejszych. W wielu wypadkach są to wyrazy zleksykalizowane, wymagające rekonstrukcji prasłowiańskich form podstawowych. Najwięcej jednostek zleksykalizowanych występuje wśród rzeczowników deverbalnych derywowanych sufiksem *-ć* < **-tb*. Takie derywaty, jak: *postać*, *powieś*, *przypowieś*, *wieś*, *korzyś*, *moc*, *śmierć*, były zapewne już w XVIII w. niemotywowane słowotwórczo. W tekstach I. Krasickiego wystąpiły tylko trzy derywaty z sufiksem: *-oć*: *dobroć* < *dobry*, *luboć* < *luby*, *wilgoć* < *wilgi* oraz jeden derywat z sufiksem *-ęć*: *pieczęć* – *piec* (< **pekti*) i jeden derywat utworzony sufiksem *-eś*: *boleś*. Derywatów utworzonych sufiksem *-cie* jest u I. Krasickiego tylko 18, czyli zdecydowanie mniej niż w dobie staropolskiej (74 derywaty). Co ciekawe, tylko cztery z nich są poświadczane w staropolszczyźnie. Są to wyrazy: *najęcie* < *nając*, *otwarcie* < *otworzyć*, *ujście* < *ujść*, *życie* < *żyć*. Pozostałe

derywaty, jak: *dożywocie* < *dożywać*, *odkrycie* < *odkryć*, *podejście* < *podejść*, *pojęcie* < *pojąć*, *przedsięwzięcie* < *przedsięwziąć*, *ujęcie* < *ująć*, *zakłęcie* < *zakląć* są poświadczane później.

Występujące w języku I. Krasickiego derywaty rzeczownikowe z podstawowym -ć- w części sufiksальной to formacje dewerbalne, transpozycyjne nazwy czynności i stanów, pierwotne abstrakta oraz bardzo liczne nazwy cech abstrakcyjnych (*nomina essendi*), utworzone od przymiotników bardzo produktywnym sufiksem -ość i mniej produktywnym -oć. W ciągu dwu wieków, które minęły od przyjętej granicy doby staropolskiej, obserwuje się ograniczenie produktywności form odczasownikowych derywowanych sufiksem -ć < *tb* i ich postępującą lek-sykalizację, ograniczenie produktywności sufiksu -cie i -oć oraz krystalizację dominanty słowotwórczej sufiksu -ość z zakresie odprzymiotnikowych nazw cech abstrakcyjnych.

Wykaz skrótów

- DStpol. – *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Pod red. K. Kleszczowej. Katowice 1996.
- Jadacka H. 2001 – H. Jadacka: *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa 2001.
- Kleszczowa K. 1998 – K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998.
- Linde – S. B. Linde: *Słownik języka polskiego*. T. I–VI. Lwów 1854–1860.
- Maćkowiak K. 1994 – K. Maćkowiak: *Ukształtowanie leksykalno-stylistyczne polskiej bajki oświeceniowej*. Zielona Góra 1994.
- Mróz-Ostrowska E. 1962 – E. Mróz-Ostrowska: *Rzeczowniki z przyrostkiem -ość w języku XVI wieku*. [W:] *Odrodzenie w Polsce*. T. 3. Cz. 2, s. 303–503.
- R. – S. Reczek: *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1968.
- Satkiewicz H. 1969 – H. Satkiewicz: *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego*. Warszawa 1969.
- SJP. Dor. – *Słownik języka polskiego*. Pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa 1958–1969. Przedruk elektroniczny 1997.
- SP II – *Słownik prasłowiański*. Pod red. F. Sławskiego. T. II. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976.
- SP XVI w. – *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. I–XXVIII. Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–2000.
- Staszewska Z. 1979 – Z. Staszewska: *O języku Mikołaja Doświadczyńskiego przypadków Ignacego Krasickiego*. Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. T. XVIII, s. 193–209.
- SWil. – *Słownik języka polskiego wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda*. Cz. 1: A–O. Wilno 1861; Cz. 2: P–Z. Wilno 1961.
- Wojtyła-Świerżowska M. 2003 – M. Wojtyła-Świerżowska: *Prasłowiańskie abstractum sufiksálne nomina actionis*. Warszawa 2003.

Summary

Old Polish noun derivatives were created with various suffixes. There were formants with a basic *ć*, such as: : *-cie*, *-(e)ć*, *-ęć*, *-eść*, *-oć* i *-ość*. In the contemporary Polish word building formants that contain the consonant *ć* are: *-cia*, *-cie*, *-cio*, *-oć*, *-ość* with variants *-czość*, *-łość*, *-ność*. The article describes noun derivatives with a basic *ć* that appear in the language of Ignacy Krasicki. They were created with suffixes: *-cie* < **t-bje*, *-ć* < **-tb*, *-eść* < **-estb*, *-ęć* < **-(e)tb*, *-oć* < **-otb*, *-ość* < **-ostb*. Nouns with a basic *-ć* in the suffixal part are deverbal formations, transpositional names of activities and states, primary abstracts and numerous names of abstract features (*nomina essendi*). During two ages that have passed since the end of the Old Polish times, it can be observed that the verbal forms derived from the suffix *-ć* < *tb* are less productive and become the subject of advancing lexicalisation and that the suffixes *-cie* and *-oć* also become less productive and finally it is possible to notice that the dominant of the suffix *-ość* in the field of *nomina essendi* becomes crystallized.